

Hiányzó láncszemek nyomában

Mráv Zsolt a római kori Pannonia luxusáról

A Nemzeti Múzeum főmunkatársa, Mráv Zsolt régész, muzeológus ma azt a munkát végzi, amelyet annak idején, pályakezdő ifjú archeológusként elképzelt magának. A Seuso-kincs kutatója, a visszaszerzett világhírű késő római ezüst tárgye gyűjtést immár állandó kiállításon bemutató tárlat egyik kurátora és reprezentatív ismeretterjesztő katalógusának társszerzője „nyomon van” az általa vezetett nagyharsányi ásátásokkal. Igazolja, hogy a Római Birodalom peremvidékéhez tartozó Pannoniában is jelen volt a míves tárgyi kultúra, méghozzá annak élvonalá is. Először arra kértem, tisztázzuk: végül is mennyire volt provinciális ez a Duna menti, illetve dunántúli terület a Krisztus utáni I. és V. század között?

– Minél több az ásátás, minél több lelet és lelőhely válik ismertté, annál árnyaltabban látjuk a Római Birodalom és benne Pannonia helyét, jelentőségét és kultúrájának jellegzetes vonásait. Az utóbbi évtizedekben valóban több olyan feltárás történt, amely kiemelkedő művészi alkotásokkal – falfestményekkel, kő- és bronzszobrokkal – gazdagította a hazai múzeumok gyűjteményeit. Ezek fényében némileg át kell értékelnünk a pannoniai tartományok művészetéről és kultúrájáról alkotott képünket is. Ezt azonban visszafogottan kell tennünk, mert a korábban provincializált, erősebb gazdasági hátterű tartományok viszonylatában a dunai tartományok még mindig szegényesebbnek tűnnek a fellelt magas művészi értékű tárgyakat illetően, legyen szó épületelemekről, belsőépítészetéről vagy szobrokról. Egy azonban bizonyos: a tartományi elitnek is megvolt az igénye a magas művészi értékű tárgyakra és az illő környezetre, hiszen ezekkel fejezte ki társadalmi pozícióját, befolyását és hatalmát. Az elit tagjai a kapcsolatrendszerüket és a vagyonukat felhasználva sokat áldoztak a rangjuknak megfelelő reprezentációra. Az igazán értékes tárgyakat a birodalom távolabbi művészeti központjaiból szerezték be. Falfestmények, mozaikok esetében a megrendelő vándorművészetet, mestereket alkalmazott, akik nem feltétlenül a helyiek közül kerültek ki.

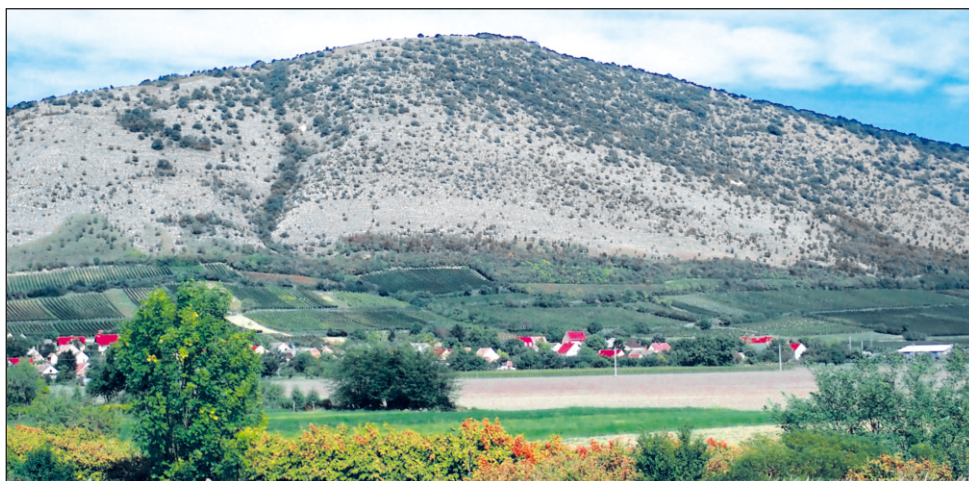
Régészeti körökben évtizedek óta ismert az ígéretes nagyharsányi lelőhely, de az igazán komoly és szisztematikus feltárása csak az utóbbi években indult el. Mi volt ez a terület annak idején? Ugyanis hol településként, hol pedig villagazdaságként esik szó róla. És mit tudunk a birtok – az eddigi kutatások egyik nagy eredményeként immár nevesíthető – IV. századi tulajdonosáról?

– Egy négyszáz évig fennálló, folyamatosan fejlődő, átalakuló településről beszélünk. Korai időszakában egy nagy kiterjedésű, de ritkán beépített, regionális központként működő, civilek lakta település lehetett, amelynek lakossága meg tudta vásá-

rolni az Itáliából származó drága importcikkeket. Legkésőbb a III. században azonban átalakult egy fényűző villagazdasággá, amely a IV. század második felében élte fénykorát. A tulajdonosa akkoriban *Valerius Dalmatius* lehetett, akinek nevét és pályafutását egy feliratos bronztabláról ismerjük. A szomszédos Beremenden került elő ez a felirat, amely egykor egy mellszobor talapzatára volt illesztve, és amelynek szövege időmértékes vers formájában dicsőítette őt és erejét. Ebből megtudjuk, hogy *Dalmatius* képzett jogász volt, aki a császárt helytartóként szolgálta *Gallia Lugdunensis Tertia* – a mai Bretagne és kis részben Normandia területén fekvő – tartományban. Ennek a késő római tartománynak a fővárosa és egyben helytartói székhelye *Tours (Civitas Turonorum)* volt. Magyarként ezt a városnevet hallva rögtön a Savariában (Szombathelyen) született *Szent Márton* alakja idéződik fel bennünk, aki élete utolsó szakaszában *Tours* püspökeként szolgálta az Urat és a

tiszteletével, kultuszával akkor is találkoznia kellett. *Dalmatius* legfontosabb helytartói feladata a bírói tevékenység, az ítélkezés volt, amit igyekezett lelkiismeretesen ellátni. Az őt dicsőítő verset idézve, visszavezet-

A Nagyharsány mellett fekvő Szársomlyó, amelynek lábánál a késő római luxusvilla felépült

közösségét. *Dalmatius*szal kortársak voltak, de nem tudjuk biztosan, csak feltételezhetjük, hogy a két pannoniai a hazájuktól oly távol összetalálkozott-e egymással, és ha igen, milyen volt a kapcsolatuk. Ha *Dalmatius* csak *Márton* halála, tehát 397 után került oda helytartónak, a püspök helyi

te a jogot az igazra, ami abban a korban korántsem volt általános bírói viselkedés. Sokan inkább visszaéltek a helytartói hatalmukkal. Szolgálati éveit elteltével letette a hivatalát, és hazatért. Emberi erejét, kvalitásait elismerték; *Gallia Lugdunensis Tertia* tartományi gyűlése köszönetképpen meg-

szavazott neki egy mellszobrot, amit, valószínűleg Tours-ból, küldöttség vitt el a pannoniai lakóhelyére, mely a nagyharsányi luxusvilla lehetett. Talán nem állunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Szent Márton galliai szeretete és népszerűsége egy kicsit kisugárzott a másik pannoniaira, Dalmatiusra is.

A feltárást a Seuso-kincs kutatási programja keretében végzik. Miért lett összekötve ez a két luxustéma?

– A Seuso-kincs pannoniái előkerülésének lehetőségét néhány neves, késő ókorral foglalkozó külföldi kutató azzal az érvvel igyekezett gyengíteni, hogy Pannónia Magyarországra eső területén nem találhatóak a luxuskategória birodalmi szintjét mutató késő római villaépületek, amelyekre Szicíliatól az Ibériai-félszigeten át Aquitániáig számos példa hozható. És mivel ilyen épületeket nem ismertek, könnyen levonták a következtetést, hogy az a társadalmi réteg, amely ilyen ezüstkészletet birtokolhatott, nem is élt Pannoniában, ezért a Seuso-kincs sem származhat innen. És valóban, ilyen luxusvilláról a szakirodalomban nem olvashattak, hiszen közölte egy sincs. A Seuso-kincs kapcsán gyakran emlegetett szabadbattyáni épületkomplexum – bár alaprajza nagyon látványos –, úgy tűnik, nélkülözi a belsőépítészeti és tárgyi luxust. Ezért első látásra nem felel meg a magánkézben levő luxusvillák kritériumrendszerének. Ráadásul még ma sincs szakmai konszenzus arról, hogy mi lehetett az épület rendeltetése. Valószínűleg nem is alakulhat ki addig ilyen, amíg nem történik meg az eddigi ásatások eredményeinek részletes közzététele.

A Seuso kutatási program elején ezért egy olyan lelőhelyet kellett keresnünk, amelynek feltáráásával megcáfolhatjuk a külföldi kollégáink által képviselt elutasító véleményt, és egyúttal bizonyítani tudjuk, hogy Pannoniában igenis jelen volt az a művelt és gazdag birodalmi elit, amely egykor a Seuso-kincshez hasonló minőségű ezüstedényeket tartott. Amely megértette az elit klasszikus műveltségre épülő irodalmi és vizuális kultúráját, és beszélt annak kifinomult nyelvén. Ezt a kettős célt egy olyan luxusvilla feltáráásával lehetett elérni, ahonnan a Seuso-ezüstöknek megfelelő minőségű, témájú és velük „azonos nyelvet beszélő” művészi alkotások előkerülésére számíthattunk. Magyarországon egyelőre a nagyharsányi villa az egyetlen ilyen jellegű biztos pont. Reményeinkben nem is kellett csalatkoznunk, sőt, az előke-

Az apszismozaik keretmotívumának egyik, eredeti helyzetében megőrződött darabja

rült mozaikok és üvegleletek minősége felül is múlta minden várakozásunkat.

Nagyharsányban már a 60-as évek elején zajlottak ásatások, a Nemzeti Múzeum főigazgatójának, *Fülep Ferencnek* a vezetésével. Ezek során egy csodás fürdőház került elő. 1974-ben a központi épület területén a helyi tévesz szőlőt akart telepíteni,

A Római Birodalom egyik nagyvárosát megszemélyesítő városistennő a nagyharsányi villa lakomatermének mozaikjáról

ezért mélyszántásba fogtak. Az eke kései azonban hamarosan táblákban fordították ki az általuk elpusztított mozaikpadlók darabjait. A munkálatokat sikerült leállítani, majd 1982–1983-ban folytatódott a feltárást. A szántás és az ásatás során a késő római mozaikművészet legmagasabb, legkvalitatívusabb szintjét képviselő üvegmozaik-törédek kerültek napvilágra.

Ha ez így van, miért kellett 2016-ig várni az ásatások folytatásával?

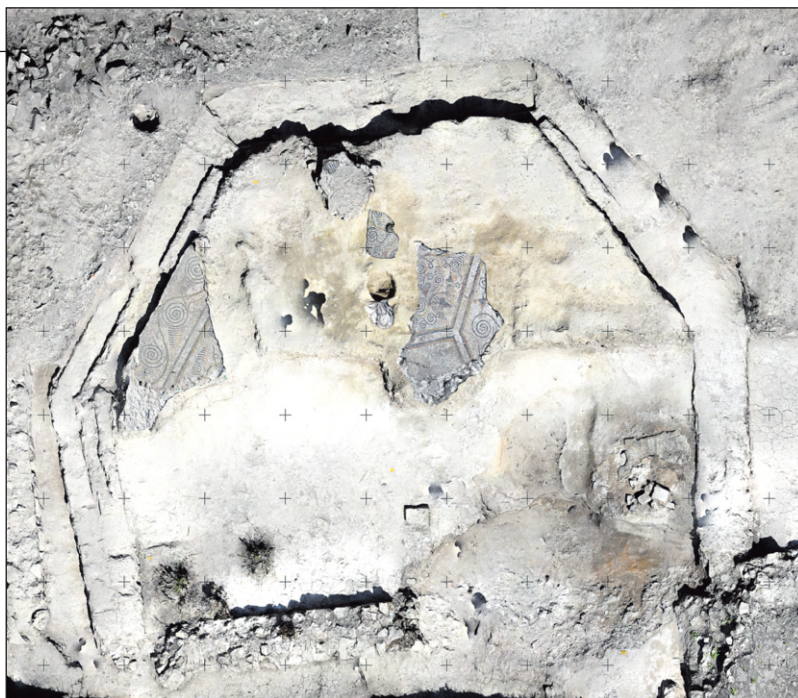
– A probléma összetett. Valóban régi adósságát törleszti a Nemzeti Múzeum azzal, hogy visszatértünk a lelőhelyre. Ahogy említettem, évtizedekig Fülep Ferenc főigazgató vitte itt a kutatást, de az ő fő érdeklődési területe Sopiana, vagyis a római kori Pécs volt. Halála előtt nem adatott meg számára az, hogy közölje a nagyharsányi feltárással kapcsolatos eredményeit. Bár a szakmában többen tudtak a lelőhely létezéséről és az itt talált csodás mozaikokról,

mégis azt mondhatjuk, hogy ez alapvetően ismeretlen és rejtélyes terület maradt. Engem a pályám kezdete óta, a 90-es évek végétől foglalkoztatott, hogy mikor jön el az idő, amikor a villa feltárást folytatathatjuk. Mindig kerestem is erre az alkalmat. Ifjú régészként a Nemzeti Múzeumba kerülve három lelőhelyre fókuszáltam: a budakeszi kocsisírra, amelyet 1999-ben sikerült feltárnom; a gödi késő római erődre, amit 2000-ben kezdtünk kutatni, és a nagyharsányi villa lett volna a harmadik. Egy Villány és környéke mikrorégiós kutatási program keretében 2006-ban, 2007-ben el is kezdtük a szisztematikus bejárását és a geofizikai módszerekkel való felmérését, de beütött a 2008-as pénzügyi válság, ami majd egy évtizedre jegelte a munkát. Az újabb lendületet a Seuso kutatási program adta, amely anyagi háttérrel és újabb célokat biztosított a folytatáshoz. A feltárást sokat segítettek abban, hogy megértsük a Seuso-kincs működését, képi ábrázolásainak üzenetét és elképzeljük azt a kulturális miliót, amelyben egykor használták ezeket a tárgyakat.

Mi az, amit eddig sikerült feltárni? A képek alapján úgy tűnik, a villa egykori fogadó- vagy lakomaterme mellett, hogy a sokat emlegetett római elit luxusról árulkodik, a korabeli klasszikus műveltségnek is egyfajta tükré volt...

– A villagazdaság központi épület-együttese nagyjából két futballpályányi területet fed le. Georadar segítségével sikerült feltérképeznünk az épület szinte teljes alaprajzát. Központjában egy kertként használt udvar található, több kisebb építménnyel és talán egy díszkúttal. Az udvar körül azonosítottunk több nagyobb és reprezentatív kialakítású épületet, széles folyosót és egy második fürdőt is. Ennek az udvarnak a középtengelyében állt a lakomatermet is magában foglaló épület, ahol a villa tulajdonosa mint házigazda a vendégeit fogadta. A késő római elit reprezentációja már alapvetően vidéken, a saját há-

zuk falai között zajlott, nem a városok közterületein, mint a korábbi időszakokban. A határtartományokban – néhány birodalmi központot leszámítva – a városi kultúra ekkorra már hanyatlóban volt. A kapcsolattartás helyszínei a magánbirtokok lettek, ahol az elit tagjai összegyűltek, és intellektuális szórakozással vagy éppen vadászattal egybekötött lakomákkal töltötték a szabadidejüket. Az összejövetelek helyszínei nagy alapterületű, reprezentatív helyiségek voltak. Sok esetben – ahogy a nagyharsányi villánál is –, az évszakhoz alkalmazkodva téli és nyári lakomatermet is kialakítottak. Az általunk feltárt lakomaterem önmagában 180 négyzetmétert foglalt el, amelynek padlóját teljes egészében színpompás mozaik borította. A poligonális apszisban, egy félköríves lakomakereveten foglalt helyet az étkező társaság, innen jó kilátás nyílt a terem többi részére, ahol a zenés-táncos szórakoztatásuk zajlott. Így élvezhették a mozaikok, falfestmények, márványberakások, szobrok látványát is. Az értő szemlélő számára ezek sokat elárultak vendéglátójuk személyiségéről. A lakomaterem mozaikjának központi jelenete megszemélyesített városistennők galériáját ábrázolta, akik a Római Birodalom bőségét és gazdagságát őrizték, és egyúttal szerencsét hoztak a házra. Az ide belépő vendég ebből rögtön láthatta, hogy egy magas rangú személy házában jár, aki a császári apparátusnak is tagja. E szimbolikus városábrázolások bizonyítják, hogy a villa és a beremendi *Dalmatius* felirat összeköthető. A mozaikpadlón ezenkívül görög mitológiai történetek és héroszok is megjelentek. A legszebb közülük az a tengeri jelenet lehetett, amely Aphrodité szépségtörését ábrázolta. De a vendégek elcsodálkozhattak a vadász- és állatküzdelmi jelenetek szépségén, mozgalmasságán is. A vadszamarat leterítő oroszlán motívumát például a Seuso-kincs ezüstamfóráján is alkalmazták. De nem csak a lakomaterem padlóját borította mozaik. Ebbe a terembe egy másik, ugyancsak nagy méretű, legalább 150 négyzetméteres helyiségből lehetett belépni. Ezt egyszerűbb, főleg geometrikus motívumokból komponált mozaikpanelek borították, de ezek is nagy művészi igénnyel készültek, és figurális medalionokkal fokozták a látványt. Ezt a termet, ahol a vendégek a lakoma elkészültéig mulathatták az időt, ma még kevéssé ismerjük, kutatása folyamatban van.

A lakomaterem teljesen feltárt apszisa 2018 tavaszán

A feltárás eredményeinek kuriózumai közül külön is felhívta a figyelmet az üvegtárgyakra.

– Ebben a teremben egy összetört luxusüvegekészlet több száz darabja került elő, a késő római üvegművészet csúcsteljesítményeinek töredékei. Az üvegek nem voltak sem kevésbé kedveltek, sem olcsóbbak, mint az ezüstartyagok. A boroskészlet poharai, serlegei ekkor már kizárólag üvegből készültek, de a lakomaterem esti világítását is mives üveglámpásokkal oldották meg. Voltak köztük áttört, hálódíszes poharak, aranyfóliával díszített színes üvegek. És valóságos csodának számítottak a dikroikus üvegek, amelyek – attól függően, hogy milyen körülmények között használták és mivel töltötték meg őket – a vendégek szeme láttára változtatták a színüket és az áttetszőségüket. Az üveg anyagában található nanoméretű ezüst- és aranyrészecskéknek volt köszönhető ez a különleges effektus. Az egész Római Birodalomból körülbelül tíz ilyen edénytöredéket ismertünk. Nagyharsányban azonban mi már három, különböző edényhez tartozó töredéket is találtunk. Ez tehát igazi különlegesség, amelynek minden bizonnyal nagy nemzetközi tudományos visszhangja lesz. Joggal feltételezhető, hogy a Seuso-kincs ezüst találókészletét is kiegészítette egy ilyen luxusüvegekből álló pohárkészlet. Ez a készlet összetörve talán ma is Seuso villájában lappang, hasonlóképpen, mint ahogy *Dalmatius* üvegei is saját lakóhelyén maradtak és ott pusztultak el.

Időközben a Nemzeti Múzeum egy nemzetközi kontextusba állított, nagy Seuso-kiállításra is készül, amely a késő császárkor luxusvilágát lesz hivatott bemutatni. Megjelennek majd itt az ásátás eredményei is? Hosszabb távon mi lehet a nagyharsányi helyszín sorsa?

– Egyelőre javában zajlanak a régészeti kutatások, amelyeknek tulajdonképpen még az elején tartunk. Ugyan sokat tudunk

már a villáról, de még a legdíszesebb, központi egységének feltárását sem fejeztük be teljesen. Jelenleg ennek a minden részletre kiterjedő megismerése a legfontosabb feladatunk. A mozaikok sajnos nagyon töredékesen, hiányosan kerültek elő, ezek restaurálása, rekonstruálása jelenleg is zajlik. Az egykor aláfűtött lakomaterem padlóját, az alatta lévő téglák kinyerése miatt, a középkorban vagy az újkorban pusztították el. E többszintű rombolás következtében a mozaiknak csak nagyjából a tíz százaléka maradt meg. A lakomaterem előtti fűtetlen fogadóhelyiség mozaikját pedig, ahogyan említettem, szétszántották. Ez utóbbiról viszont sokat meg fogunk

tudni, mert a nagyszámú töredékek köszönhetően akár nyolcvan-kilencven százalékban összeállítható lesz a padló. Jóllehet hosszú ideig tart még az ásátás és a leletek tudományos feldolgozása, minden alkalmat igyekezünk megragadni, hogy bemutassuk az eddigi eredményeinket. A jelenlegi állandó Seuso-kiállításon például már látható az egyik városistennő mozaikja és *Valerius Dalmatius* verses szoborfelirata is.

A Nemzeti Múzeum ősszel szeretné megrendezni azt nagyszabású nemzetközi kiállítást, ahol a Seuso-kincs mellett megtekinthetők lesznek a vele egykorú ezüst kincseletek legszebb darabjai. Ebben a tárlatban szerepet szánunk a nagyharsányi villának is. Egyrészt ez kiváló alkalmat nyújt arra, hogy nemzetközi közönség előtt is bemutassuk, a pannoniai tartományokban is jelen voltak a birodalmi elit tagjai és a hozzájuk köthető luxustárgyak és villák. Tehát a megfelelő közeg hiányára ezután már nem lehet hivatkozni ellenérvként a Seuso-kincs pannoniai eredetét illetően. Másrészt töredékességükkel együtt is csodások az említett mozaikok, amelyek – a kiállított ezüstedények mellett – bizonyára emlékezetes látványélményt nyújtanak majd a kiállítás látogatóinak. Távlati cél, hogy Nagyharsányban is megjelenjen valami ebből a csodás épülethől. Ezzel egy új, látványos attrakcióval is gazdagodna a villányi borrégió, amely nemcsak kulturális és művészi értékével képviselne erős turisztikai vonzerőt, hanem bemutathatja a helyi borkultúra római kori hagyományait is. A szándék megvan, de a jövő mutatja meg, hogy a feltárt és tudományosan értékelt eredményeket milyen formában lehet majd a közönség elé tárni itt, közvetlenül a Siklós–Villány borút mentén.

Pallós Tamás
Fotó: Mráv Zsolt archívuma